

"חצרות היו בירושלים בנויות על גבי סלע ותחתיהם חלול, מפני קבר התהום" (בבלי, פרה ג ע"ב)

משנה זו מחייבת הסבר גאולוגי. דווקא אזור ירושלים המזרחית הגובל בנחל קדרון, במעין הגיחון ובברכת השילוח, נמצא במקום שרבו בו מאוד מערות הקבורה, וכפי הנראה כבר מימי בית ראשון (קלונר וזיסו, 2003). קלונר וזיסו מציגים בספרם את מספר המערות שנמנו בכל אחת מתצורות הסלע באזור העיר העתיקה (איור 34) (בחתך הסטריטיגרפי שבאיור 32 לעיל תצורות כפר שאול וורדים הן מערביות יותר).

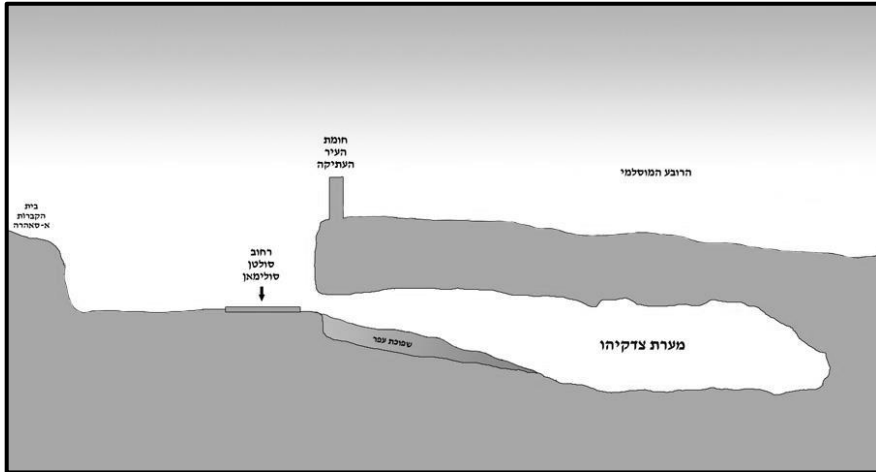
תצורה	מספר מערות	מרחק מהעיר העתיקה
כפר שאול (דיר יאסין)	25	4-2.5 ק"מ ממערב
ורדים (מיזי יהודי)	9	4-2.5 ק"מ ממערב
מיזי אחמר	30	ממערב לעיר עד סמוך לחומות
בינה, מלכה	180	במצוקי הוואדיות המקיפים את העיר
מיזי חילר	60	פני שטח עליונים בתחום העיר וסמוך לחומותיה. רצועה במורד מערבי של הר הזיתים
מנוחה	260	0.5 ק"מ ויותר ממזרח לעיר ומדרומה
מישש	90	מצפון, ממזרח ומדרום, על ראשי הרכסים
סך הכול	654	

איור 34: טבלה המציגה את מספר מערות הקבורה בהתאם לתצורה הגאולוגית (קלונר, תש"ם בתוך קלונר וזיסו, 2003, עמ' 2)

יש מקום לראות כי בתצורת מנוחה הקרטונית הבונה את המורדות המערביים של הר הזיתים נחצבו מערות רבות מאוד. הקבורה בתצורת מלכה אינה מפוזרת על כל מקומות השתרעות התצורה, אלא בעיקר בצידו האפיק של נחל קדרון, כמו יד אבשלום, קבר זכריה ועוד.

לכן המשנה המציינת כי הנשים המעוברות היו מעל חללים בתת הקרקע כדי להימנע מקבר התהום היא קשה, שכן מה מבטיח כי פני השטח נמצאים במקום שאין בתת הקרקע מערת קבורה? נוסף על מערות קבורה שרבות מהן חצובות בסלע הקרטון הרך יותר, נמצא במזרח ירושלים גם מערות שנחצבו שלא על מנת לקבור בהן, אלא כדי לספק אבני גזית לבניית הבית השני, כאשר האבן

המועדפת הייתה האבן מתצורת המלכה. המערה הגדולה ביותר היא מערת צדקיהו: אורכה כ-300 מטר ורוחבה כ-100 מטר, שטחה הכולל תשעה דונמים (איור 35, 36).

איור 35: חתך של מערת צדקיהו
(מעובד מתוך איורה של הירדני, 2009)

איור 36: בתוך מערת צדקיהו
(צילום: פלד, 2007)

מערת צדקיהו מוזכרת במסכת עירובין (סא ע"ב) בנושא תחום שבת: "אפילו היא פּעֻצֵרֶת צִדְקָיָהוּ: מְלֵךְ וְהַיְדֵדָה - מְהַלֵּךְ אֶת פִּילָה וְחֹצֵה לָהּ אֶלְפִים אַמָּה". נבין מגמרא זו כי המערה נחצבה כבר בימי בית ראשון. לוי (2006) טוען שהמערה היא מימי בית שני. לוי (2016) מתאר את החתך הגאולוגי:

מערת צדקיהו נוצרה מחציבה תת-קרקעית של אבנים לבנית בית המקדש בימי המלך הורדוס. ירושלים הקדומה נבנתה על מחשופי סלעים [...] השייכים לשלוש תצורות עוקבות. לתחתונה, "מיזי אחמר", הופעה מאסיבית של סלע קשה בצבע אפור עם כתמים אדומים. האמצעית בנויה

"חצרות היו בירושלים בנויות על גבי סלע ותחתיהם חלול, מפני קבר התהום" | 69

גיר לבן, גרגרי עם שברים של מאובני צדפות. הסלע הטרי פריך, קל לחצוב בו ולעצב אותו, ולכן מאז הבית הראשון נחצבו בו קברות נכבדים (לכן כונה בשם "מלכה") ולאורך בסיס התצורה נחצבו חלקים של ניקבת השילוח. מעל ל"מלכה" מופיעות שכבות של גיר לבן דק-גביש לסרוגין עם חואר, המאפשר חציבת גושים בעובי אחיד של השכבה הנוחים לסיתות אבני בניה. לכן אהבו אותה הסתתים וכינו אותה בשם "מיזי חילו": האבן המתוקה. כל הבתים בירושלים נבנו משתי היחידות הקשות שנחצבו בעיר וסביבותיה. מערת צדקיהו מוכרת כמחצבה תת-קרקעית לאבני בניה בסגנון חציבה רומית, אם כי יחסו לה גילים מימי בית ראשון ושני על בסיס תשתית קארסטית טבעית.

ייתכן שהשם ניתן למערה על בסיס האגדה על בריחת צדקיהו המלך. רש"י פירש את הפסוקים:
מַעְרָה הַזֹּלְמָה מִבֵּיתוֹ עַד עֲרְבוֹת יְרוּחוֹ, וַיִּבְרַח לֹא דֶרֶךְ הַמַּעְרָה, וַיִּתְקַבֵּה וַיִּפֹּן צָבִי הַזֹּלְמָה עַל אֶגְרֵי הַמַּעְרָה חוּץ לְעִיר, וַיִּדְפֹּשׂ בְּשָׂדִים אַחֲרֵי הַצָּבִי, וַיִּכְשְׁהוּעִי לְפֶתַח הַמַּעְרָה בְּעֲרֻבוֹת יְרוּחוֹ רְאוּהוּ וַלְקָדוּהוּ (מל"ב כה, ד).

נראה כי רש"י ביסס את דבריו על מדרש תנחומא (מדרש תנחומא קודם לרש"י ב-200 שנה בערך) ובו מוזכרת מערה "גְּדוּלְמָה בְּמַעְרָה שְׂבָרַח בְּהַ צְדָקְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה" (במדבר ט, א).

גיר לבן או גיר שחור בפירוש רש"י (בבלי, ביצה טו ע"א)

התלמוד במסכת ביצה דן בסוגי הנעליים שמותר לשלוח איש לרעהו ביום טוב:

תַּנְיָא: רַבִּי יְהוּדָה מְתִיר בְּשָׁחֹר, וְאִסֵּר בְּלָבָן, מִפְּנֵי שְׂעָרֵי בִיצַת הַגִּיר. רַבִּי יוֹסִי אוֹסֵר בְּשָׁחֹר, מִפְּנֵי שְׂעָרֵי לְצִחְצִחוֹ.

לפי דעת רבי יהודה הסנדלים הלבנים עוד לא נגמרה מלאכתם ולא מוכנים לשימוש ביום טוב. הם צריכים "ביצת הגיר". הפירוש המקובל הוא שצריך עוד לצובעם באמצעות גיר.

רש"י במקום מפרש:

ביצת הגיר – גיר מין קרקע המשחיר: ביצת – כל דבר הנלוש ונעשה עב קרוי ביצת פטוני"ש בלע"ז.

מדברי רש"י עולה כי תפקיד ביצת הגיר להשחיר את הסנדל, ואולם רבינו חננאל מפרש פירוש אחר: ובאתריה דר' יהודה בדבשרא וצריך ביצת הגיר ללבנו.

אם כן, על פי רבינו חננאל מטרת הגיר היא ללבן את הסנדל.

השיטה מקובצת דן בצבע הסנדלים שהיה נהוג לנעול ומראה מכמה אגדות כי רק חסידים או גויים היו נועלים נעליים שחורות, אך רוב העם נעלו נעליים לבנות.

וכן נמי במסכת בבא קמא בעובדא דאלעזר זעירא דחזיה דסיים פסאני אוכמי ואמרו גברא יחירא הוא וחבשוהו דאלמא משמע מהכא דלא היו רגילי אלא חסידים ואנשי מעשה. ותירץ רבינו תם ז"ל כי ההפך בין החסידים ושאר בני אדם היו ברצועות כי של החסידים היו שחורות להתאבל על ירושלים ושאר כל אדם לבנים.

ומציע בענייננו:

ויש פפרשים דדוקא באתריה דר' יהודה הוּו רגילין בשחורים כולם ובאתריה דר' יוסי בין לבנים בין שחורים כדפרישנא.

אם כן, גם לשיטתו מטרת הגיר בשיטת רבי יהודה היא להשחיר את הסנדלים.

מהו הגיר השחור שיכול להשחיר את הסנדלים?

הגיר השחור מופיע בדברי רש"י במקומות אחרים, הן בפירושו לתלמוד והן בפירושו למקרא:

וְהָיָה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר דֶּק מְזַקְפֵּס דֶּק פְּפֹר עַל הָאָרֶץ (שמות טז, יד).

אונקלוס מפרש: דְּעִדְקָא מְקַלְף דְּעִדְקָא גְּגִיר פְּגִילִידָא עַל אֶרְעָא, ורש"י מפרש בעקבותיו: "ככפר" – גְּפֹר יִלּוּ"דָא בְּלַעַז, דְּעִדְקָא גְּגִיר [...] וְהוּא מִין צִבְע שְׁחֹר.

הרא"ם (ר' אליהו מזרחי) מסביר את דברי רש"י (שמות טז, יד):

שדפיון המן לגיר אינו אלא מצד דקותו ולא מצד פראוהו שהרי המן לבן והגיר שחור.

על פירוש זה של רש"י כותב הרמב"ן (שמות טז, יד):

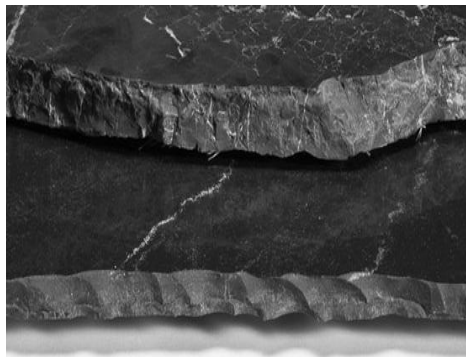
ואין כל זה נכון, כי הגיר הוא העפר הלבן הנדבק לאבנים וינפצו אותו וטחין בו הכותלים בסיד, והוא לבן מאד, וטוב מן הסיד לטוח על הקירות, וכן כתוב (דניאל ה, ה): "על גירא ד'י קתל ד'יבְּלָא", ועל כן ייחס בו המן, שהוא לבן ופפור על הארץ כגיר המנופץ.

אם כן, ברור כי בעלי התוספות ורש"י הכירו סלעים שונים זה מזה, וכינו אותם "סלעי גיר". הבעלי התוספות הכירו סלעי גיר בהירים, בדומה לסלעים המוכרים בארץ ישראל. רש"י הכיר סלעים כהים. ברור כי שני סוגי הסלעים יכולים להתפורר לאבקה דקה כאשר מרסקים אותם.

סלע הגיר נפוץ מאוד בעולם, זהו סלע משקע ימי הבנוי מהמינרל קלציט. צבעו, על פי רוב, לבן בהיר (שמה של אנגלייה – אלביון (אלבינו-לבקן) – נובע מהמראה הנגלה לפני האדם המגיע מאירופה לאנגלייה ורואה לפניו את סלעי הגיר הלבנים של דובר). אי ניקיונות בסלע (הופעת מינרלים נוספים עם קלציט בסלע) גורמים לגיר להופיע בגוונים רבים כמו למשל הגיר האדמדם המופיע באזור ירושלים, ונקרא מיזי אחר.

באזור וורמיזא בעמק הריין שרש"י למד בו, נמצאים סלעי גיר שחורים (איור 37). סלעים אלה קשורים לאירוע הכחדה גדול שהיה בעבר (Kellwasser event – אירוע ההכחדה דבון היה אחד מחמשת אירועי הכחדה עיקריים בהיסטוריה של החיים על כדור הארץ, בסך הכל 19% מכלל המשפחות ו-50% מכלל החי נכחדו בתקופה הנקראת דבון). סלעי הגיר ששקעו בתקופה זו הם כהים ומנוצלים כאבני בנייה וקישוט. שם מסחרי ידוע של סלעי גיר שחורים הוא "Noir Belge" (בלגיה), בסלע גיר שחור זה משתמשים לפיסול.

סלע הגיר שהיה מוכר לרש"י כאשר למד באשכנז, הוא גיר שחור ולכן הוא מפרש כי גיר הוא סלע שחור.

הופעה של גיר שחור בשטח
(architonic, n.d.)

באסקופת בית המשלבת גיר שחור ושיש לבן
(Bandinelli, 2007)

איור 37: גיר שחור

מקורות

הירדני, ת' (2009). *חתך מערת צדקיהו* [איור].

<https://www.hamichlol.org.il/#media:קובץ/Mearat77.jpg>

לוי, ז' (2006). מערת צדקיהו – מחצבה לאבני המקדש בימי הורדוס. גלילאו, 93, 45-40.

לוי, ז' (2016, 28 ביולי). *הפרופיל הגיאולוגי של מחצבה תת קרקעית [הרצאה בכנס]*. כנס מחקרי העיר העתיקה – מערת צדקיהו.

<https://danielventura.fandom.com/he/wiki/צדקיהו>

פלד, ר' (2007). *מערת צדקיהו*.

<https://www.hamichlol.org.il/#media:קובץ/Mearat33.jpg>

קלוגר, ע' וזיסו, ב' (2003). *עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני*. יד יצחק בן-צבי; החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה.

Bandinelli. (2007, April 26). *Noir Belge in Castle of Modave* [Image].

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Noir_Belge_in_Castle_of_Modave.jpg

architonic. (n.d.). *Noir St. Laurent by Ariostea* [Image].

<https://www.architonic.com/en/product/ariostea-noir-st-laurent/1077721>